O V E R Z I G T

VAN DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDERS

IN OOST-INDIË.

De Amsterdamsche Hoogleeraar VETH maakt ergens, van de geschiedenis der Nederlanders in Oost-Indië sprekende, opmerkzaam op de bijzonderheid, dat "niet slechts de beste bronnen in het duister der archieven schuilen, "maar dat er zelfs niet eens een goed schema van bestaat, dat toch wel "een eerste vereischte is te achten." Deze woorden hebben mijne aandacht gewekt, omdat ze voor mij een nuttigen en beschamenden wenk bevatten. Immers, zoo meende ik, ben ik reeds sints eenige jaren geroepen om ook de geschiedenis der Nederlanders in Oost-Indië te onderwijzen en spreekt het derhalve van zelf dat ik daarvoor eenen leiddraad bij mijne lessen gebruik, waarvan ik de deugdelijkheid aan de ondervinding heb kunnen toetsen; dan kan ik al aanstonds mijn deel aanbrengen tot eene meer ernstige beoefening der geschiedenis van die gewesten, in zoo ver de Hollanders er hunne rol in spelen, en het schema meêdeelen, dat ik mij van die tijden gemaakt heb. Ik moet echter billijk wezen jegens mij zelven, en erkennen dat ik sints lang iets dergelijks op het oog had. Ik heb namelijk nog eene andere reden, waarom ik verlang dit onderwerp te behandelen. Ik wil de overtuiging bezitten, hoe luttel dan ook, toch *iets* gepraesteerd te hebben in een vak, dat ik een tijd lang heb moeten doceren. En dit *iets* zoek ik in de eerste plaats daarin, dat ik door dit

onderwerp te behandelen, misschien anderen uitlok om er zich met meer talent op toe te leggen. Ondersteld dat mijn opstel den toets der kritiek niet uithoude — en ik zal er geen oogenblik over treuren, daar het mij om de zaak zelve te doen is, — dan is het toch de aanleiding tot die kritiek geweest, en in haar gevolg tot menig goed stuk over die geschiedenis, wil ik hopen; en mijn doel om in dit opzigt een weinig van nut te zijn — schoon liever niet al te *negatief* — zal ik bereikt hebben. Laauweren op het gebied der geschiedenis zoek ik niet, want, ik moet er al bij den aanvang rond voor uit komen, ik ben geen geschiedkundige. Heb ik mijne schatting aan Clio betaald, dan hang ik mijne historische lier aan de wilgen en laat ik mij op mijn gemak door anderen mededeelen hetgeen ik weten wil. Ik ben geen geschiedkundige en ik ben dat uit principe niet. Voor *mij* heeft de geschiedenis daarom minder aantrekkelijks, omdat ik in de tegenwoordigheid genoeg geschiedkundige leering vind om er het voorledene niet bij te behoeven; slechts zoo veel heb ik er mij van willen eigen maken, dat ik niet uit hetgeen gebeurd is op het tegenwoordige, maar omgekeerd, en veiliger, dunkt mij, uit hetgeen thans is op het verledene besluit. Men versta mij wel. Ik zeg voor *mij*, daar mede bedoelende voor *mijn* nut, want ik wil zoo dwaas niet zijn om het groote nut dat de geschiedenis in alle wetenschappen heeft, te miskennen, laat staan te ontkennen.

Wanneer men in de bovenaangehaalde regelen van een *schema* der geschiedenis van de Nederlanders in Oost-Indië leest, dat tot nog toe ontbreken zoude, dan denkt men onwillekeurig aan die geschiedkundige werken, dat keurige boekske van SAALFELD, waar men 's mans grooten leermeester HEEREN uit proeft, die van VAN KAMPEN, LAUTS en anderen, die dit gedeelte der geschiedenis tot onderwerp hebben, en men vraagt zich af, of die auteurs zonder eenig *schema* hun werk hebben geschreven?

In plaats van mij regtstreeks aan de beantwoording dier vraag te wagen, vatten wij de zaak liever op eene andere wijze op. Van de 250 jaren, die de Nederlanders in Oost-Indië gevestigd zijn, is gedurende de twee eerste eeuwen hunne geschiedenis tevens die der *Oost-Indische Compagnie.* Deze heeft opgehouden te bestaan. Hare geschiedenis is die van een besloten tijdperk. Zij staat op zich zelve en gedoogt eene daarmede overeenkomstige behandeling. Maar als een ligchaam dat zoo langen tijd bestaan

en geleefd heeft, moet zij haren tijd van opkomst, van bloei en van verval gehad hebben. De handel was het hartebloed der Compagnie. Opkomst, bloei en verval van deze, was dus opkomst, bloei en verval van haren handel. Daarom is de geschiedenis der Compagnie nog niet eene handelgeschiedenis; maar even als de geheele mensch gezond en sterk is wanneer het bloed overal frisch door de aderen stroomt, zoo kan men van de Compagnie zeggen, dat zij toen het meest in hare kracht was, toen hare schepen allerwegen de Indische zeeën bedekten en er bijkans geene kusten waren, die haar hare schatten niet opbragten.

Hoe eenvoudig deze beschouwingen schijnen, hoe gereedelijk zij eene verdeeling van dat tweehonderdjarig tijdvak aan de hand doen, toch is mij niet bekend dat men ze tot dit einde heeft aangewend. Wat beteekent eene splitsing van de geschiedenis der Compagnie in vakken, waarvoor men de finantiën tot rigtsnoer genomen heeft? alsof een gedeelte der wereldgeschiedenis een louter finantiëel proces ware! Of wat waarheid ligt er in eene verdeeling in hoofdstukken, die met de eene of andere gebeurtenis beginnen of eindigen? als ware de wereldgeschiedenis niet anders dan een gang door eene groote stad of door een groot huis, waar men de poort ingaat, van het eene plein, of het eene vertrek, naar het andere wandelt, en eindelijk de andere poort weêr uitkomt!

Wij hebben de drie natuurlijke hoofdafdeelingen van de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie gevonden. Wij willen zien of de tijdpunten te bepalen zijn, waar zij zich onderling raken. Wanneer had de Compagnie haar toppunt van magt bereikt? Ik zou het sterfjaar van den Gouverneur-Generaal JOAN MAETSUIJKER als dat tijdstip beschouwen willen. Niet om dat jaar, maar, willen wij een *juiste* bepaling maken, dan hebben wij een bepaald jaartal noodig en juist omdat de jaren, waarin de Gouverneur-Generaals hun ambt aanvaardden of aftraden, als zoodanig geene beteekenis hebben, zijn deze voor eene afbakening van tijdvakken bijzonder geschikt. Immers geene gebeurtenis *eindigt*, strikt genomen, en om bij voorbeeld het einde van den een of anderen oorlog voor zulk een termijn te nemen, is en om de mindere algemeenheid der oorlogen en om hunnen zamenhang met hunne gevolgen minder geraden. MAETSUIJKERS bestuur, nu, beëindigde de veroveringen door de Compagnie in verschillende streken van Azië

en zijne eilanden gemaakt. Na eene aaneenschakeling van elkander opvolgende gebeurtenissen, die alle dienden om de magt van de Compagnie te bevestigen, komt er eindelijk een tijd van rust. Sedert zijn er, ja, aanwinsten van gebied gedaan, maar zij staan in een ander verband tot de geschiedenis. Men was bij MAETSUIJKERS dood onbetwist heerscher in de Indische zeeën, en in een' tijd van bloei, van rust, konden zich tevens de zaden weliger gaan ontwikkelen, die eene eindelijke oplossing der Compagnie ten gevolge hadden.

Immers, wanneer begon het met de Compagnie gedaan te raken? Langen tijd bleef zij meesteresse der wateren, die Azië ten Zuiden bespoelen. Geene Indische magt was tegen de hare opgewassen. Nadat die der Portugezen en Spanjaarden in Oost-Indië gefnuikt was, waren ook deze geen tegenstanders meer, die de Compagnie te vreezen had. Maar — er ontwikkelde zich langzamerhand eene andere. Altijd de Compagnie benijdende, had zij haar eerst hare steeds aangroeijende magt wel willen betwisten; doch op eigen bodem was zij niet tegen haar bestand. Toen, overgeplant in anderen grond en daar, na langen tijd van onbeduidendheid, ten laatste, door de omstandigheden er toe geleid en gedrongen, met kracht opgestaan, kon zij het eigen hoofd opsteken (omstreeks 1750). En de Compagnie, heerscheresse zoo lang niemand haar de heerschappij betwistte, verzwakt door welvaart, ging bij den steeds toenemenden aanwas der Engelsche magt haren uitgang met rassche schreden te gemoet. De eerste botsing was de ongelukkige togt naar de Ganges, in 1759, waar zich de Compagnie, ter kwader ure, in vreemde twisten mengde. Het doodjaar van VAN IMHOFF, of, wil men, de aanvang der regering van MOSSEL, in 1751, is onze scheidspaal tusschen het tweede en derde tijdperk der geschiedenis, die wij behandelen.

Er zijn verdere verdeelingen noodig. In die betrekkelijk lange tijdvakken moeten wij ons niet wagen zonder eenig steunpunt. Er zijn er, die ze gezocht hebben in de regerings-tijdvakken der Gouverneur-Generaals, en U van Gouverneur tot Gouverneur, chronijkmatig, meêdeelen wat er alzoo in de Oost is voorgevallen. Maar, toegegeven dat dergelijke indeeling bij de behandeling der lotgevallen van staten, waar zich de gansche geschiedenis des lands in die der opperhoofden concentreert, dat daar zulk eene indeeling te pas kan komen, hier, bij de meerendeels onschuldige opperlandvoog-

den van Indië, weet ik niet goed, wat haar aanbevelingswaardig zou maken. Zien wij naar eene betere om!

De magt der Nederlanders is ongetwijfeld tot haar hoogste toppunt gevoerd door versterking van haar middelpunt en uitbreiding harer grenzen. Dat wat reeds dadelijk van den gewigtigsten invloed op haar bestaan geweest is, is de oprigting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie, die in de plaats kwam der vele bijzondere Compagniën, die elkander meer kwaad dan goed deden. De Compagnie, eenmaal opgerigt, moest een algemeen hoofd in Indië hebben, gevestigd op eene hoofdplaats, en de aanstelling van PIETER BOTH tot Gouverneur-Generaal, gevolgd door de stichting van Batavia, waarborgde haren toekomstigen bloei. De onderwerping der Molukken en van Makasar en het verkregen overwigt op de Portugezen door de inneming van Malaka en de veroveringen op Ceilon en Indië's vastland, zijn zeker de gebeurtenissen, die de magt der Compagnie het krachtigst vermeerderden. Immers het bezit der Molukken was gewis het geliefkoosde droombeeld dier zeevaarders, die het eerst de Hollandsche vlag in gindsche wateren vertoonden; maar de onrustige aard der bewoners van die eilanden, naast het magtige Makasar, verboden er het gerust genot hunner schatten, zoo lang deze niet onschadelijk gemaakt waren. Daarbij was Portugals magt nog aanzienlijk op het vaste land. Wel is waar, breidde de Compagnie zich uit op vele eilanden van den Archipel en over alle zuidkusten van Azië, waar zij hare handelskantoren oprigtte; maar voor de hoofdzaak is de geschiedenis dier vestigingen van ondergeschikt belang, en — de geschiedenis der Compagnie is geene handelsgeschiedenis.

Wanneer ik, in chronologische orde, de opgenoemde feiten zal herhalen, is hunne volgorde deze: Eerste vaart der Hollanders naar Oost-Indië, 1595, — oprigting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie, 1602, — aanstelling van een' Gouverneur-Generaal, 1609, — stichting van Batavia, 1619, — eerste Ambonsche oorlog, 1636, — verovering van Malaka, 1641, — tweede Ambonsche oorlog, 1650, — veroveringen op Ceilon enz., 1652, — onderwerping van Makasar, 1667.

Ik ga over tot het tweede tijdvak, van 1678—1750, het tijdvak van *bloei* der Oost-Indische Compagnie. Maar hier rijst eene bedenking van geheel anderen aard. Opkomst en verval is geschiedenis, bloei is dat niet;

bloei is een toestand, een toestand die eene beschrijving en schildering vordert, en niet begrepen kan worden door een chronologisch verhaal van gebeurtenissen. Ieder afzonderlijke tak van het bestaan der Compagnie heeft zijne geschiedenis ook in dit tijdvak, maar het geheel is in eenen tijd van rust, is zelfs in een' tijd, waarin zich, tegen zijne karakteristieke benaming over, de draden beginnen ineen te warren, die het ligchaam eenmaal den adem zullen benemen. Daarentegen zijn nu de meeste leden van dat organisme tot hunnen vollen wasdom gekomen; enkele zijn afgestorven, andere zullen nog in de toekomst te voorschijn treden, maar vraagt men eene beschrijving van de Compagnie, wat en hoe zij was in hare kracht, men zal zich gedrongen zien dit tijdvak uit te kiezen, als het eenige om haar in haar geheel het best te kenschetsen.

Wij beschouwen de landen waar zij hare zetels heeft gevestigd. Wij vinden hier de gelegenheid om in het bijzonder vele vroegere — soms ook latere — feiten op te halen, die, al raken zij minder het geheel, in allen gevalle ten volle verdienen aan de vergetelheid te worden ontrukt en ook in deze geschiedenis te worden bewaard. Wie herinnert zich niet het "verwaerloosd Formosa?" Wie denkt niet aan de geschiedenis der Nederlanders op Japan, aan de Kaap de Goede Hoop? Wie begeert niet de beginselen in te zien onzer magt op zoo vele eilandan in den Indischen Archipel, op Sumatra, op Borneo en vooral op Java?

De bijzondere geschiedenis van de meeste kantoren staat, in zoo ver zij in deze algemeene mag worden opgenomen, in belangrijkheid achter bij die van dit laatste eiland. Tot op den grooten Javaanschen oorlog toe behooren de meeste gebeurtenissen, die ons met de vorsten van Java in aanraking bragten, tot dit tweede tijdvak. De oorlog van TAROENÅ DJÅJÅ, die van SOERÅPATI en van zijne zonen en de Chinesche oorlog, een gevolg van de beklagenswaardige tafereelen te Batavia van 1740, ziedaar zoo vele voorvallen, die onder de voor de Compagnie gewigtigste gebeurtenissen verdienen te worden gerekend.

Na de beschrijving van de landstreken waar de Compagnie gevestigd was en van hare bijzondere lotgevallen aldaar, zal hier nog eene andere op hare plaats zijn, die, namelijk, van den inwendigen toestand der Compagnie in Indië, van haar geheele organisme, van de deugden en de onver-

mijdelijke gebreken harer inrigting, van alles, in een woord, dat in eene goede geschiedenis niet ontbreken mag.

De Compagnie is echter geene uitsluitend Indische plant. Zij stond daar niet op zich zelve. Haar toestand in Indië is ten naauwsten verbonden met dien in het moederland. Daarom moet ook deze ons steeds voor oogen blijven en moeten hare verhoudingen, zoowel tot den eigen staat, waartoe zij behoorde, als tot de vreemde, waarmeê zij in aanraking kwam, door alle tijdvakken heen, eene gelijkmatige ontwikkeling erlangen met hare lotgevallen in het Oosten.

Het derde en laatste tijdvak is dat van het *verval* van het beroemde handelsligchaam. Wij merkten reeds op, hoe de verschijning der Engelschen als mededingers, het tijdstip aangeeft, waarop zich de spoedige val der Compagnie reeds moest laten vermoeden. Intusschen was die eerste botsing van geen zoo ernstig aanzien. Alleen mag zij mede oorzaak geweest zijn van de minachting, waarmeê voortaan de Compagnie op het vaste land door Engelschen en Franschen bejegend werd. Maar weinige jaren later was de botsing heviger en had gewigtiger gevolgen.

Intusschen gebeurde er in dit eerste dertigjarig tijdvak veel, dat zeer geschikt was om de kwalen te verbloemen, waaraan de Compagnie leed. De groote Javaansche oorlog — een treurspel, dat 70 jaren later, alleen met verandering van personen, ten tweedenmale werd gespeeld — eindigde, even als de oorlog op Ceilon, ten voordeele der onzen; binnenlandsche onlusten der Makasaren en Molukkers werden bedwongen, een aanzienlijke invloed werd verkregen op de westkust van het grootste eiland in den Archipel — maar het onheil moest ook van Europa dreigen, want onder de Indische rijken was er geen dat ons verderven kon. Immers, zelfs na den Engelschen oorlog werd Rio nog aan onze bezittingen toegevoegd en kregen wij eene aanzienlijke aanwinst van landbezit op Borneo's zuidkust? naauwlijks een tiental jaren voor dat het licht der Compagnie volkomen onmerkbaar uitging, zoo onmerkbaar, dat wij dit tijdstip, 31 Dec. 1798, in de geschiedenis der Nederlanders in Indië niet dan bij wijze van aanhaling kunnen inlasschen.

De handelingen, die er intusschen in het Vaderland omtrent de Compagnie hadden plaats gehad, waren des te belangrijker. Zij vormen in dit

tweede gedeelte van het laatste tijdvak eene afdeeling op zich zelve, eene afdeeling, die door den aanzienlijken voorraad gedrukte bescheiden, die uit die tijden overig zijn, beter dan de meeste andere gedeelten der geschiedenis van onze Oost-Indische Compagnie eene bewerking zoude mogelijk maken.

Wat ik hier aanvoer verdient eenige opzettelijke woorden. Het raam dat ik hier boven gegeven heb, en waar ik door eene meesterhand eene uitmuntende geschiedenis der Nederlanders in Oost-Indië zoude wenschen ingepast te zien, kon eensdeels vrij goed zijn, maar kan van den anderen kant zeer onvolledig wezen. De mogelijkheid dat nieuwe en betere bronnen, dan wij tot nog toe voor die geschiedenis bezitten, ons andere oogpunten zullen opleveren, is verre van denkbeeldig, want het verband, het naauwere althans, waar andere oorzaken in medewerken dan het toeval of wat een ieder in het oog springt, is nog grootendeels, zóo niet geheel, in tastbare duisternis bedolven. Ik zou er bijna het besluit uit trekken, dat de geschiedenis van het voorgeslacht, ook daar, waar men van hare waarde hoog opgeeft, niet zoo onmisbaar is als men het wel doet voorkomen? De lezing der geschiedenis is dikwijls gelijk aan een plezierreisje dat men des zomers door vreemde landen onderneemt, eene bloote voldoening aan de nieuwsgierigheid, om te weten wat er alzóo op haar veld te zien is; maar eene nieuwsgierigheid, die toch altijd gewekt is door de overtuiging dat men veel schoons zal vinden en door de behoefte aan dat schoone. Nu is het, zeker, goed dat men eens rondom zich zie, maar zoo lang de wetenschap niet leert *wat* men eigenlijk ziet, kan de aardrijkskunde, zoo min als de geschiedenis, in het geval dat ik hier schets, met volkomen regt aanspraak maken op den naam van *nuttige* wetenschap.

En bij de beschrijving eener geschiedenis, die haar tooneel in vreemde werelddeelen heeft, is er nog meer noodig. Zal men onkundig zijn van land en inwoners en zich wagen aan de ontwikkeling der lotgevallen, die eenig ander volk in dat land en onder zijne bewoners gehad heeft? Om maar iets te noemen. Daar is een werk, dat tegenwoordig dikwijls aangehaald wordt, getiteld: "de Nederlanders in de Molukken." Dit werk, bij voorbeeld, — het mishage hen niet, die er zoo veel ophef van maken, — ware hier en daar wel wat anders uitgevallen, had de ijverige schrijver

zich meer grondig op zijne taak kunnen toeleggen. En zie hier nogmaals de reden, dat ik van de geschiedenis afstand doe. Ik mis de bekwaamheden er voor; zij ligt niet op mijnen weg.

Wij zijn echter met ons schema nog niet geheel ten einde. Nog eene laatste en belangrijke afdeeling van dit tijdvak is de veelbesprokene overgave onzer bezittingen aan de Engelschen in 1795. En daarna treedt in Indië een tijdperk in, dat doorloopt tot — ja, tot hoever? Zeker is hier 1798 een tijdstip van eigenlijk geen beduidenis, maar zal men deze tusschenperiode tot de Fransche heerschappij, of tot de Engelsche, of tot het herstel onzer magt in 1816 laten voortloopen? Ik zou het laatste verkiezen, om voor de *nieuwe geschiedenis* van ons zijn in Indië een beter aanvangspunt te hebben. Zoo zal het *tusschentijdvak*, dat dan in een vergeten jaar van VAN OVERSTRATEN's bestuur begint, ons de regering van DAENDELS en het Engelsche tusschenbestuur als middelpunten voor zijne beschouwing geven, beide hoogstbelangrijk, beide door leerrijke uitkomsten eene nieuwe en opzettelijke bewerking ten volle wettigende.

Ik eindig hier omdat ik bewogen zou worden mij in het stof van archieven te werpen, als ik naga wat heerlijk veld voor den geschiedschrijver van Neêrlandsch Indië open staat! Wie zal de goed toegeruste krijgsman wezen, die ons in dit vak eenen roem zal heroveren, dien niets ons belet om nevens onze naburen te bezitten [1]?

Delft, 21 Julij 1853.

D[r]. J. PIJNAPPEL GZ.

[1] Ik had eerst gemeend hier een project voor eene geschiedenis der Nederlanders in Oost-Indië in paragraphen bij te voegen, maar bij nader inzien acht ik dit minder noodig.

